

236/2011

Raport Badawczy
Research Report

RB/63/2011

**Wpływ recesji 2008-2010
na gospodarkę finansową
podsektora samorządowego
w krajach UE**

M. Bitner, K. Cichocki

Instytut Badań Systemowych
Polska Akademia Nauk

Systems Research Institute
Polish Academy of Sciences

POLSKA AKADEMIA NAUK

Instytut Badań Systemowych

ul. Newelska 6

01-447 Warszawa

tel.: (+48) (22) 3810100

fax: (+48) (22) 3810105

Kierownik Zakładu zgłaszający pracę:
dr inż. Lech Krus

Warszawa 2011

Wpływ recesji 2008-2010 na gospodarkę finansową podsektora samorządowego w krajach UE*

Michał Bitner¹, Krzysztof S. Cichocki²

Spis treści

Wprowadzenie	2
Recesja 2008-2010 a finanse publiczne krajów UE.....	2
Wpływ recesji na dochody i wydatki operacyjne podsektora samorządowego.....	7
Dochody bieżące.....	7
Wydatki bieżące.....	12
Nadwyżka operacyjna.....	13
Wpływ recesji na wydatki inwestycyjne, wynik finansowy i dług podsektora samorządowego	14
Wydatki inwestycyjne	14
Wynik finansowy.....	15
Dług podsektora samorządowego.....	16
Podsumowanie i wnioski	18

---

* Praca wykonana w 50% w ramach grantu MNiSzW nr NN 113 30 32 38, umowa: 3032/B/H03/2010/38 oraz tematu A4.2.5 IBS PAN - w 50%.

1. Katedra Finansów Publicznych i Prawa Finansowego WPIA Uniwersytetu Warszawskiego (MWBITNER@UW.EDU.PL)

2. Instytut Badań Systemowych Polskiej Akademii Nauk (KRZYSZTOF.CICHOCKI@IBSPAN.WAW.PL)

Wprowadzenie

W okresie 2007 – 2010 miał miejsce ogólnoswiatowy kryzys ekonomiczny, którego skutki dla gospodarek krajów Unii Europejskiej (UE) obserwujemy do dzisiaj, a poszczególne kraje i ich samorzady muszą ciągle reagować na wielorakie wyzwania z tego kryzysu wynikające. Kryzys spowodował spadek tempa wzrostu PKB, a w roku 2009 spadek PKB we wszystkich krajach UE (z wyjątkiem Polski), oraz w USA, Japonii i innych krajach Azji i Ameryki. Recesja 2008-2010 wywarła wpływ na wyhamowanie wzrostu wydatków inwestycyjnych, także podsektora samorządowego, oraz wzrost zadłużenia większości gospodarek. Spowodowała ona w podsektorze samorządowym olbrzymiej większości krajów UE zahamowanie tempa wzrostu wydatków bieżących oraz wzrost wydatków inwestycyjnych, szczególnie silnego do 2008 r. w nowych krajach członkowskich UE, spadek dochodów, szczególnie w r. 2010 oraz istotne pogorszenie relacji deficytu publicznego do PKB i długu publicznego do PKB.

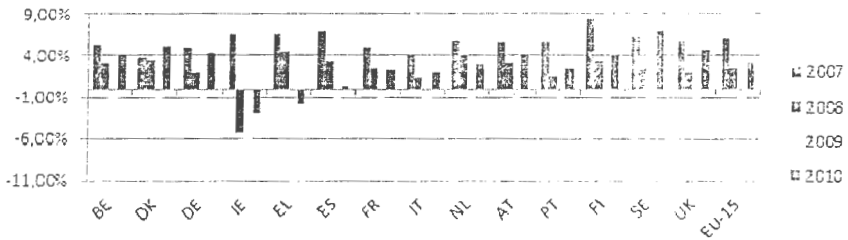
Celem artykułu jest przedstawienie próby analizy wpływu recesji na finanse podsektora samorządowego w krajach UE: na źródła dochodów (podatkowych, kapitałowych, od produkcji oraz transferów), dynamikę wydatków (bieżących i inwestycyjnych), na wynik operacyjny, deficyt i dług oraz przeprowadzenie analizy porównawczej dla krajów Unii Europejskiej w okresie kryzysu 2008-2010. Analiza taka, obejmująca okres czterech lat, umożliwia obserwację zjawisk spowodowanych kryzysem, charakterystycznych dla wielu państw, ale przede wszystkim dla krajów piętnastki oraz nowych krajów członkowskich, a także sformułowanie spostrzeżeń i wniosków dotyczących systemu finansowego podsektora samorządowego w tych krajach, w tym w Polsce, w oparciu o jednolity system danych Eurostatu oraz OECD.

Artykuł jest kontynuacją prac zawartych w publikacji Bitner, Cichocki (ST-2012) i stanowi pogłębioną analizę dynamiki dochodów, wydatków, deficytu i długu podsektora samorządowego w okresie kryzysu (2007-2010) dla wszystkich krajów UE z wyjątkiem Cypru, Luksemburga i Malty. W artykule ST 2012 zawarte są definicje badanych wielkości, ich szczegółowych opis oraz analiza dla wybranych 12 krajów UE, Norwegii, Japonii i USA w okresie 1999-2010.

Recesja 2008-2010 a finanse publiczne krajów UE

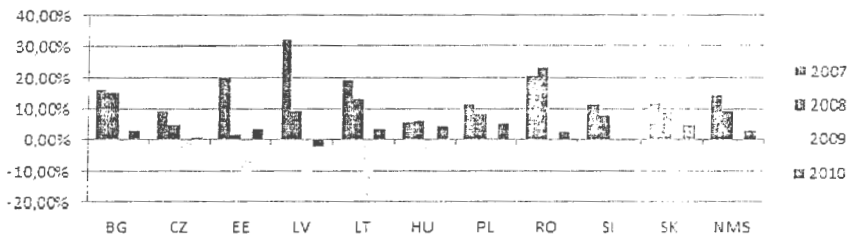
Przebieg recesji 2008-2010; omówienie wyników analizy

Rysunek 1a. Dynamika PKB - EU-15

W latach 2008-2009 najbardziej drastycznemu załamaniu uległa gospodarka Irlandii (spadek o 5,2% i 10,7%). Najsilniejszy spadek nominalnego PKB w ciągu jednego roku (2009) odnotowały Irlandia (10,8%) i Finlandia (6,7%). W 2010 r., po silnych spadkach w roku poprzednim 2009, PKB w większości krajów UE-15 wzrastał: najsilniej w Szwecji (6,9%), Danii (5,2%), Wielkiej Brytanii (4,6%) i Niemczech (4,3%). Z kolei dalsze spadki wystąpiły w Irlandii (-2,9%) i Grecji (-1,9%).

Rysunek 1b. Dynamika PKB - EU-15

Kryzys 2008-2010 był w nowych krajach członkowskich znacznie głębszy niż w krajach „piętnastki”. W roku 2008, tempo zmian nominalnego PKB dla nowych krajów członkowskich (9,5%) było przeciętnie ponad trzy razy wyższe niż w krajach UE-15 (2,4%). Skala spadku nominalnego PKB w roku 2009 była w nowych krajach członkowskich (-5,8%) półtora razy większa niż w krajach UE15 (-3,8%). Najsilniejszy spadek nominalnego PKB w ciągu jednego roku (2009) odnotowały: Litwa (18%), Łotwa (18,7%), Estonia (ponad 15%), a także Słowacja (6%) i Słowenia (5,3%). Polska - jako jedyny z badanych krajów - odnotowała w 2009 r. realny wzrost PKB, głównie za sprawą kontrybucji eksportu netto. W 2010 r. PKB wzrósł we wszystkich nowych krajach członkowskich UE, najsilniej w Polsce (5,4%) i na Słowacji (4,8%), z drugiej strony PKB Łotwy spadł o 2,5%.

Wpływ recesji 2008-2010 na kryteria fiskalne krajów Unii Europejskiej

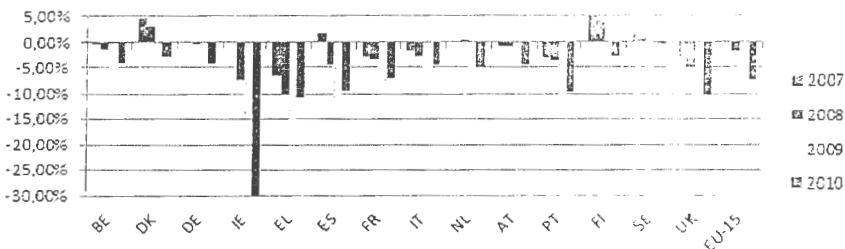
Głębokie spadki produktu krajowego brutto – w większości krajów Unii obejmujące zarówno konsumpcję gospodarstw domowych, jak i inwestycje przedsiębiorstw – pociągnęły za sobą silne spadki dochodów sektora ogólnorządowego niemal ze wszystkich istotnych źródeł. Szczególnie wrażliwe na zmianę koniunktury okazały się najważniejsze źródła

dochodów: podatki dochodowe oraz podatki związane z produkcją (w szczególności podatek od wartości dodanej). W niektórych krajach „piętnastki” załamanie dochodów sektora ogólnorządowego nastąpiło już w roku 2008: w Irlandii dochody zmalały o 8,5%, a w Hiszpanii o ponad 7%. W pozostałych krajach dynamika dochodów w 2008 r. była wprawdzie dodatnia, ale przeciętnie ponad dwa razy niższa niż rok wcześniej. Rok 2009 przyniósł głębokie spadki dochodów sektora ogólnorządowego we wszystkich krajach członkowskich (poza Estonią, w której jednak nominalny wzrost wynosił tylko 0,4%). Krajami UE-15, w których dochody publiczne ucierpiały najbardziej, były: Irlandia (spadek o blisko 13%), Wielka Brytania (spadek o ponad 9%), Hiszpania, Grecja i Finlandia (spadki przekraczające 7%). Przeciętnie w krajach „piętnastki” dochody publiczne zmalały o ponad 5%. Jeszcze dotkliwsza okazała się recesja dla dochodów publicznych w nowych krajach członkowskich: przeciętny spadek wynosił ponad 6%, ale w Bułgarii dochody publiczne zmalały o 10%, zaś na Łotwie i na Litwie spadki przekraczały 17%. Polska – jak już była o tym mowa – należała do nielicznych krajów, w których w 2009 r. nastąpił, wprawdzie niewielki, wzrost konsumpcji gospodarstw domowych, co w dużej mierze przesądziło o stosunkowo niewielkim spadku dochodów sektora ogólnorządowego ogółem (o 1%).

W roku 2009 wydatki sektora ogólnorządowego znacząco wzrosły, choć wzrost ten dotyczył przede wszystkim wydatków bieżących. Inwestycje uległy wyhamowaniu: w krajach UE-15 wzrosły przeciętnie o 1,4% (w Wielkiej Brytanii wzrosły o blisko 13%, natomiast w Irlandii spadły o 30%, a w Grecji – o 15%), w nowych krajach członkowskich spadły średnio o 2,8% (najgłębszy spadek miał miejsce we wszystkich krajach bałtyckich: od 17% w Estonii do 35% na Litwie, natomiast inwestycje publiczne w Polsce wzrosły aż o 19,8%). Wydatki sektora ogólnorządowego ogółem wzrosły w 2009 r. w krajach „piętnastki” przeciętnie o 5,6%, w nowych krajach członkowskich – o 2,6%. Warto zwrócić uwagę, że wyraźna różnica tempa wzrostu wydatków pogłębiła się w roku 2010: w krajach EU-15 wydatki wzrosły przeciętnie o 4,1%, w nowych krajach członkowskich (NMS) tylko o 0,3%. W latach 2008-2010 r. najwyższą przeciętną dynamikę wzrostu wydatków odnotowały: Irlandia (15%), Rumunia (10%) i Polska (blisko 9%).

Efektom scharakteryzowanych tendencji było wystąpienie względnie pogłębienie deficytów sektora ogólnorządowego³ oraz dramatyczne pogorszenie relacji deficytu sektora do PKB. Definicję deficytu wg Procedury Nadmiernego Deficytu omawia Bitner, 2009.

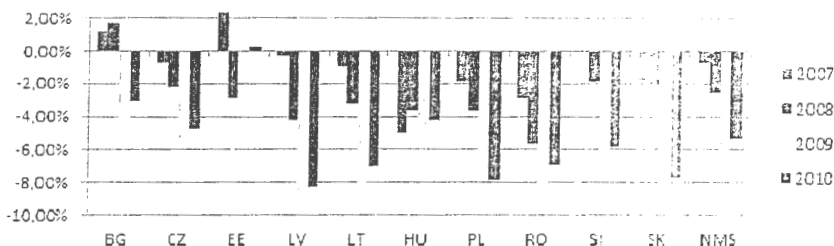
Rysunek 2a. Relacja deficytu sektora ogólnorządowego do PKB - EU-15

³ Pojęcie deficytu sektora ogólnorządowego rozumiane jest - zgodnie z Procedurą Nadmiernego Deficytu - jako pożyczki netto sektora ogólnorządowego (net borrowing of the general government sector). Definicje pojęć pożyczek netto i sektora ogólnorządowego zawarte są w ESA'95.

W 2007 r. jedynie w Grecji i Portugalii relacja deficytu do PKB przekraczała próg 3%, dwa lata później tylko w 4 krajach „starej” Unii (Danii, Luksemburgu, Finlandii i Szwecji) była niższa. Najgorsza sytuacja utrzymuje się w 5 krajach: Irlandii (w 2008 r. relacja deficytu do długu przekroczyła 7%, rok później – już 14%, zaś w 2010 r. wynosiła 31%), Grecji (już w 2007 r. relacja sięgała 10%, w kolejnym roku wynosiła 15%, a w 2010 r. powróciła do poziomu ok. 10%), Wielkiej Brytanii (w obydwu ostatnich latach relacja przekraczała 10%) oraz w Portugalii (w obydwu ostatnich latach poziom relacji oscylował wokół 10%).

Rysunek 2b. Relacja deficytu sektora ogólnorządowego do PKB - EU-NMS

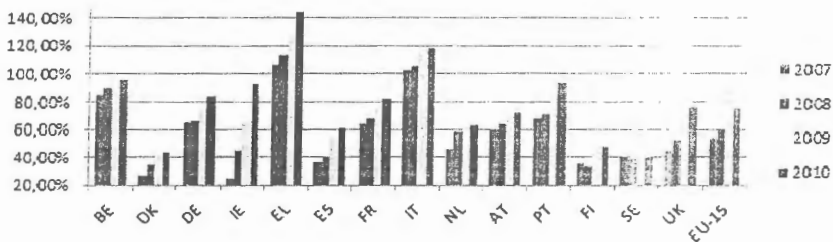

W 2007 r. żaden z nowych krajów członkowskich nie przekraczał traktatowego progu 3%, w roku 2009 jedynie Estonia mieściła się w granicach tego limitu. Najwyższy stosunek deficytu sektora ogólnorządowego do PKB występuje na Łotwie i na Litwie (w roku 2009 ok. 9,5%, w roku 2010 nastąpiła poprawa relacji, wyraźniejsza na Litwie), w Rumunii (9% w 2009 r.; i w roku 2010 niespełna 7%), na Słowacji (blisko 8% w obydwu ostatnich latach) oraz w Polsce (7,4% w 2009 r. oraz 7,8% w 2010 r.). Polska była jedynym krajem w tej grupie, którym relacja deficytu do długu uległa pogorszeniu w roku 2010.

Oczywistym następstwem pogarszającej się relacji deficytu sektora ogólnorządowego do PKB jest wzrost stosunku długu publicznego⁴ do PKB. Ze względu jednak na zdecydowanie niższy poziom tego stosunku w nowych krajach członkowskich przed rozpoczęciem recesji, zjawisko to ma w tych krajach inne znaczenie niż w krajach „piętnastki”, tzn. nie powoduje w większości przypadków naruszenia limitów związanych z Procedurą Nadmiernego Deficytu. Pojęcia długu sektora ogólnorządowego, jego poszczególne kategorie i zasady wyceny opisał Bitner (2010).

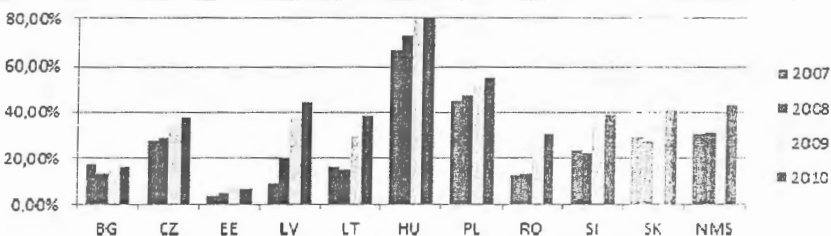
Rysunek 3a. Relacja długu publicznego do PKB - EU-15

⁴ Dług publiczny rozumiany jest – zgodnie z Procedurą Nadmiernego Deficytu – jako pasywa finansowe sektora ogólnorządowego należące do kategorii: depozyty, papiery wartościowe z wyłączeniem udziałów i instrumentów pochodnych oraz pożyczki.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że jeszcze przed rozpoczęciem recesji dług publiczny w niektórych krajach „piętnastki” (w szczególności w Grecji, we Włoszech, w Belgii, i w znacznie mniejszym stopniu w Niemczech, we Francji i Portugalii) przekraczał próg 60% PKB. W innych krajach wysokość relacji długu do PKB wynika przede wszystkim z generowania ogromnych deficytów w okresie recesji. W pierwszej grupie państw sytuacja uległa pogorszeniu w okresie 2009-2010: w Grecji wysokość relacji długu do PKB sięga 145%, we Włoszech 118%, w Belgii 96%, w Portugalii 93%, w Niemczech i we Francji przekracza 80%. Spośród państw należących do drugiej grupy najbardziej dramatyczny wzrost zadłużenia nastąpił w Irlandii (z 25% w 2007 r. do blisko 93% PKB w 2010 r.) oraz w Wielkiej Brytanii (z 44% w 2007 r. do 76% PKB w 2010 r.).

Rysunek 3b. Relacja długu publicznego do PKB - NMS

Spośród nowych krajów członkowskich jedynie Węgry, Malta i Cypr przekraczają traktatowy limit 60% relacji długu publicznego do PKB (jednak w przypadku Malty i Cypru skala przekroczenia jest niewielka, ponadto zaś relacja pozostawała stabilna w całym okresie członkostwa tych krajów w UE). Jednak wielkość deficytów sektora ogólnorządowego w okresie recesji spowodowała szybki przyrost długu i pogarszanie jego relacji do PKB we większości krajów należących do tej grupy, przede wszystkim na Łotwie (z 9% w 2007 r. do 45% w 2010 r.), na Litwie (z 16,8% w 2007 r. do 38% w 2010 r.), w Polsce (z 45% w 2007 r. do blisko 55% w 2010 r.), Rumunii (z 13% w 2007 r. do 31% w 2010 r.) oraz Słowenii (23% w 2007 r. do 39% w 2010 r.).

W niektórych krajach przedstawionym wyżej procesom towarzyszy wyjątkowo silny wzrost rentowności obligacji rządowych. Powoduje to narastające zagrożenie stabilności finansowej zwłaszcza w najbardziej dotkniętych recesją i jednocześnie tradycyjnie najmniej konkurencyjnych⁵ krajach UE, należących do strefy euro (Grecja, Włochy, Portugalia). O ile w 2008 r. Procedurą Nadmiernego Deficytu objęte były tylko dwa kraje członkowskie (Węgry i

⁵ W sensie jaki nadaje pojęciu konkurencyjności indeks konkurencyjności World Economic Forum, 2011.

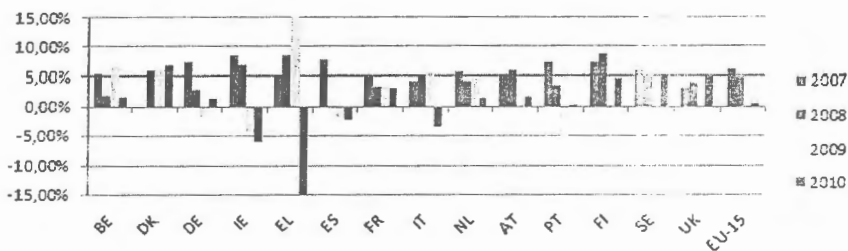
Wielka Brytania), rok później już 20, a w roku 2010 – 23 spośród 27 państw należących do UE.

Wpływ recesji na dochody i wydatki operacyjne podsektora samorządowego

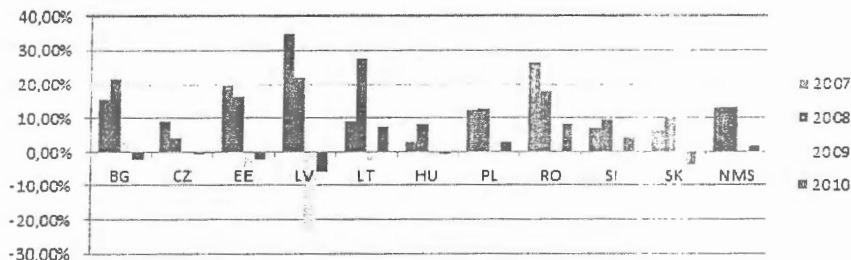
Dochody bieżące

Dochody bieżące ogółem

Rysunek 8a. Dynamika dochodów bieżących ogółem – EU-15

Rysunek 8b. Dynamika dochodów z podatków od produkcji - NMS

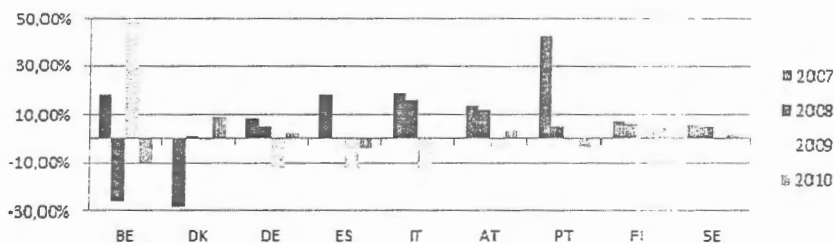
W okresie 2007-2010 tempo wzrostu dochodów bieżących było wyraźnie wyższe w krajach NMS niż w krajach UE-15, w roku 2007 – dwukrotnie, w kolejnym roku – dwu i półkrotnie, a w roku 2010 – trzykrotnie. Z drugiej jednak strony recesja spowodowała w roku 2009 znacznie niemal całkowite wyhamowanie wzrostu dochodów bieżących w krajach NMS (nominalny wzrost wyniósł 0,8% i był trzykrotnie niższy niż w krajach UE-15. Najwyższy skumulowany wzrost dochodów bieżących w badanym okresie miał miejsce w Rumunii (62%), na Litwie (45%), w Bułgarii (41,5%) i w Polsce (33,6%), najniższy – w Hiszpanii (3,2%) oraz w Irlandii (4%) i Portugalii (5,3%). Począwszy od roku 2008 tempo wzrostu dochodów bieżących spadało w kolejnych latach w większości krajów, a w niektórych nominalne dochody bieżące spadły. Zjawisko to wystąpiło np. w roku 2009 na Łotwie (24%) i

w Estonii (9,7%), a w 2010 r. w Grecji (spadek o 15,6%), w Irlandii (o 6,3%), na Łotwie (o 5,8%) i na Słowacji (o 3,7%). Łotwa, Estonia, Irlandia oraz Hiszpania i Węgry były krajami w których dochody bieżące spadały w dwóch kolejnych latach 2009 i 2010.

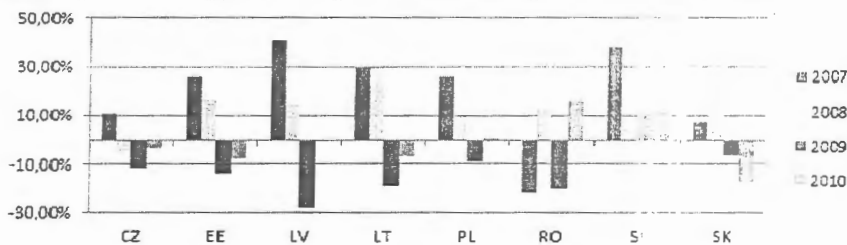
Podatki dochodowe

W roku 2008 dynamika wpływów z podatków od dochodu była dodatnia, z wyjątkiem Belgii (spadek o 26%) oraz Czech i Hiszpanii (spadek odpowiednio o 5% i 0,1%). Najwyższy wzrost obserwujemy na Litwie (29,5%), Słowacji, we Włoszech (15,9%), Estonii i na Łotwie (14,3%). W Polsce wzrost wynosił 9,7% i był niższy od średniej dla nowych krajów członkowskich. W Belgii w roku 2009 wystąpił wzrost o 48,8%, a w r. 2010 spadek o 9,7%). W roku 2009 wystąpił spadek dochodów podatkowych niemal we wszystkich krajach UE, najsilniejszy na Łotwie (28,7%), Litwie (19,1%) i Węgrzech (17,5%) oraz w Rumunii (20,5%), Estonii (13,6%), we Włoszech, Niemczech i Hiszpanii (po 12,5%), w Czechach (11,7%) i Słowacji (6,4%). W r. 2010 dochody spadały dalej w Słowacji (o 17,5%), Estonii (7,8%), na Litwie (7%) i w Czechach (3,2%). W Polsce w roku 2009 spadek wynosił 9%, natomiast w r. 2010 wpływy z podatków od dochodu pozostały na poziomie roku 2009 (wzrosły o 0,1%). Krajem, w którym wpływy z podatków od dochodu rosły w całym okresie 2007-2010 jest Finlandia (średniorocznie o 4,5%). Tempo to było wyższe niż średnia dynamika PKB (2,2%).

Rysunek 4a. Dynamika wpływów z podatków od dochodu podsektora samorządowego - EU-15

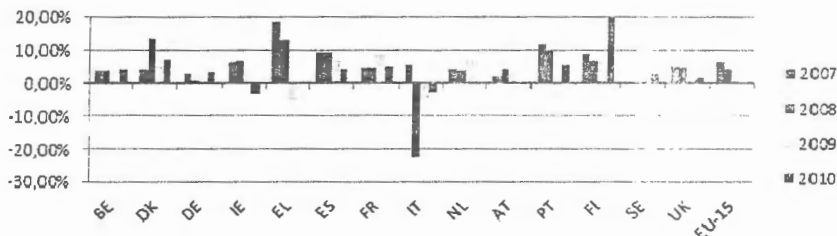
Rysunek 4ab. Dynamika wpływów z podatków od dochodu podsektora samorządowego - EU-NMS

Podatki od nieruchomości

W roku 2009, największego spowolnienia gospodarczego, w większości krajów UE wystąpił spadek tempa wzrostu wpływów z podatków od nieruchomości, a w Grecji, Włoszech i Portugalii - spadek wpływów o 4%-5% (w Estonii tempo wzrostu spadło o 0,1%, po dużym, 36% wzroście w roku 2008). Silny przyrost wpływów obserwujemy we Francji (8,7%), Słowenii, Holandii, na Węgrzech (7%), w Hiszpanii i Słowacji (po 6,6%) oraz, wskutek przeprowadzonych reform, w Czechach (22,4%) i w Szwecji (13,5%).

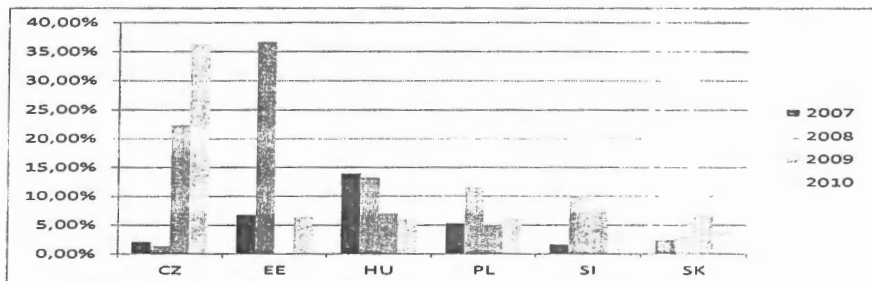
Rysunek 5a. Dynamika dochodów z podatku od nieruchomości - EU-15

W latach 2009-2010 obserwujemy spadek, w porównaniu z rokiem 2008, na Węgrzech (z 13,3% w r. 2008 do 6% w r. 2010), w Hiszpanii (z 9,3% do 4%), Słowenii (z 9,9% do 3,4%), Portugalii (z 10% do 5,3%), Wielkiej Brytanii (z 4,6% do 1,5%) i Austrii (z 4,2% do 0%). Wpływy z podatku od nieruchomości rosną w Niemczech z 0,9% w r. 2008 do 5,3% w r. 2010, w Słowacji (z 2,9% do 3,9%) i Belgii (z 3,6% do 4,3%), a w Estonii pozostają bez zmian na poziomie 6,5%.

Stabilny wzrost w okresie 2007-2010 wystąpił w Finlandii, w średniorocznym tempie powyżej 10% (z 20% wzrostem w r. 2010), na Węgrzech, z prawie 10% wzrostem, jednak z tempem malejącym w latach 2009 (7%) i 2010 (6%), oraz w Belgii, Słowenii, Polsce (ok. 6%), a także w Estonii (z wyjątkiem roku 2009, w którym tempo było zerowe), i w Brytanii (tempo wzrostu zmalało z 5,2% w r. 2007 do 1,5% w r. 2010). Najwyższy sumaryczny wzrost wystąpił w Estonii – ponad 50%, Finlandii - około 45%, na Węgrzech (40%), w Hiszpanii i Danii (32%) oraz w Polsce (31%). We Francji i Portugalii wzrost ten wyniósł około 24%. Największy spadek wpływów z podatku od nieruchomości wystąpił we Włoszech – 24% (6% średniorocznie, a w r. 2008 – 2,2%).

Rysunek 5b. Dynamika dochodów z podatku od nieruchomości - NMS

Podatki od produkcji

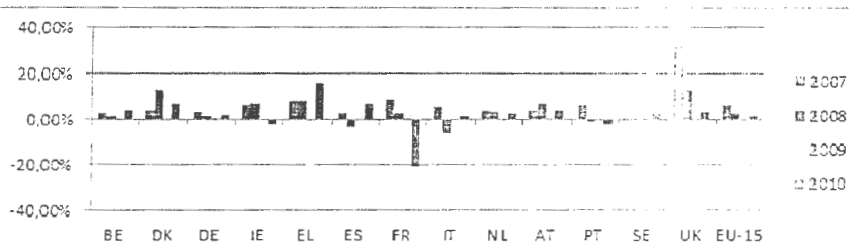
Wpływy z podatków od produkcji mogą być rezultatem udziałów w podatku od wartości dodanej (np. w podatku obrotowym typu VAT) oraz istnienia podatków lub podatków obrotowych o wyłącznie lokalnym charakterze. Udział dochodów z podatków od produkcji w dochodach jest dla nowych krajów członkowskich (NMS) wyraźnie niższy niż dla „piętnastki” – średnio o 5,5 punktu procentowego w okresie 2001-2010 (Bitner, Cichocki, 2011). Między innymi z tego powodu tempo wzrostu wpływów z podatków od produkcji dla NMS jest wyższe niż w krajach UE-15. W roku 2007 w NMS wynosiło 13,5%, a w UE15 - 6,3%, w r. 2010 było cztery razy wyższe (wynosiło 6,2% i 1,5%). W r. 2009 w krajach NMS wpływy z podatków od produkcji wzrosły o 3,5%, natomiast w UE15 spadły o 2%.

Wpływy z podatków od produkcji spadły w roku 2009 w Grecji, Portugalii (o 11,2%), Włoszech, Hiszpanii (o 6,6%), oraz w znacznie mniejszym stopniu w Estonii i Słowenii (o 1,5%), natomiast w r. 2010 we Francji (o 21%), Portugalii i Irlandii oraz na Węgrzech – o 5,9%. W roku 2010 wpływy z tych podatków wzrosły w Grecji (o 16%, po 39% spadku w r. 2009), na Łotwie (20%), w Estonii (15%) i Rumunii (13,6%).

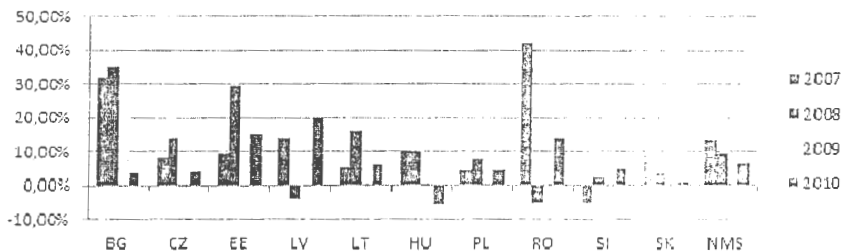
Tempo wzrostu wpływów z podatków od produkcji spadało silnie we Francji, z 8,5% w r. 2007 do -21% w r. 2010, Portugalii (z 6% w r. 2007 do -11% w r. 2009 i -2% w r. 2010), Irlandii (z 6,4% w r. 2007 do -1,8% w r. 2010), oraz w Wielkiej Brytanii (z 32,2% do 3,8%), Bułgarii (z 32% do 3,7%), Słowacji (z 9,2% do 1%) i Rumunii (z 42% w r. 2007 do -5% w r. 2008 i 13,6% w r. 2010).

W okresie 2007-2010 najwyższy sumaryczny wzrost wystąpił w Bułgarii (o 120%; w latach 2008-2010 – o 29%), w Wielkiej Brytanii i Rumunii i Estonii (ok. 50%), na Litwie (40%) i w Danii (30%). W Polsce, sumaryczny wzrost wyniósł 25%. Najwyższy, ponad 10 % sumaryczny spadek odnotowały: Portugalia, Francja, Grecja (ze względu na bardzo silny spadek w r. 2009) i Włochy.

Rysunek 6a. Dynamika dochodów z podatków od produkcji - EU-15

Rysunek 6b. Dynamika dochodów z podatków od produkcji - NMS

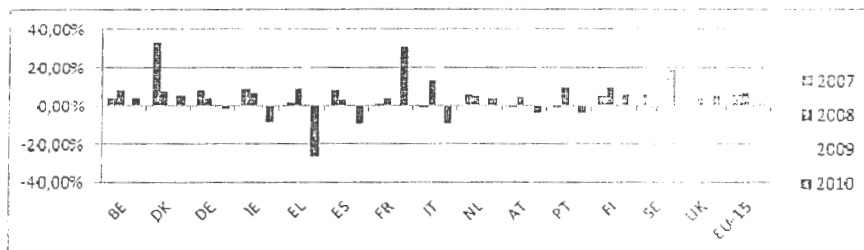
Transfery bieżące

Transfery bieżące w krajach UE15 rosły w stałym tempie około 6,2% rocznie w latach 2007-2009, a w r. 2010 ich przyrost wyniósł 1,4%. W krajach NMS przyrost transferów w r. 2008 wyniósł 18,7% - był niemal trzy razy wyższy niż w krajach UE15. W r. 2010 transfery bieżące w NMS pozostały (głównie za sprawą 22% spadku w Rumunii) na poziomie roku 2009 - rosły w tempie 6,8%, podobnym jak w krajach UE15.

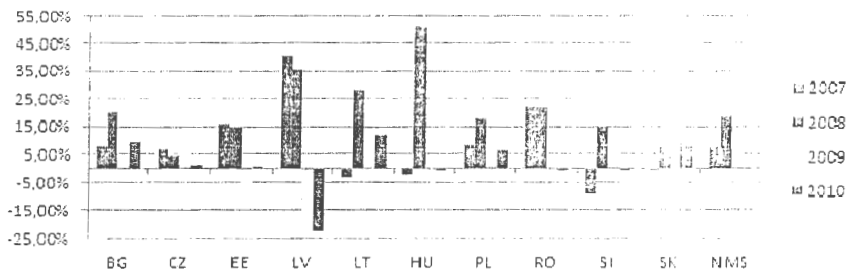
W r. 2010 transfery spadły w Grecji o 26,7%, na Łotwie o 22,8%, w Irlandii, Hiszpanii i Włoszech o około 9%, w Austrii i Portugalii (po 8,9%), natomiast na Węgrzech, w Rumunii i Słowenii pozostało bez zmian. W roku 2009 wpływy z transferów bieżących malały w Irlandii (o 4,1%) i Portugalii (o 2,7%) oraz bardzo silnie spadły na Lotwie o 23,3%, w Estonii, o 7,6%, na Węgrzech i w Słowenii (o 2%).

Wpływy do budżetów samorządowych z transferów bieżących rosły w całym okresie najsilniej we Francji, Bułgarii, Finlandii, Wielkiej Brytanii, oraz Danii. Polsce, Holandii i Czechach. Tempo wzrostu wyraźnie spadło w r. 2010, z wyjątkiem Francji, Szwecji, Bułgarii i Litwy. W okresie 2007-2010 najwyższy sumaryczny wzrost wystąpił w Danii (67%), na Litwie (53%), w Polsce, Bułgarii (po 48%), we Francji i Rumunii (po 45%), Szwecji (36%), Finlandii i na Węgrzech - po 29%. Najniższy wzrost wystąpił w Irlandii (2,3%) i w Grecji, jedynym kraju, w którym sumaryczne tempo wzrostu było ujemne (-1,3%).

Rysunek 7a. Dynamika dochodów z podatków od produkcji - EU-15

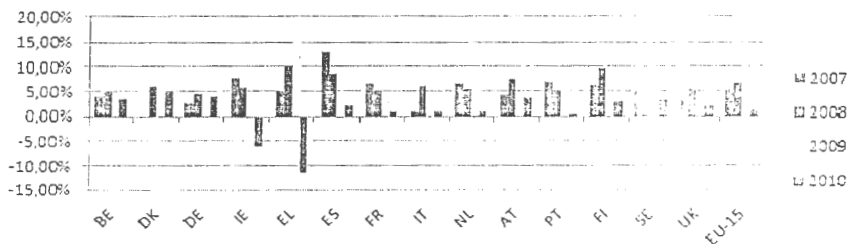
Rysunek 7b. Dynamika dochodów z podatków od produkcji - NMS

Wydatki bieżące

W analizowanym okresie tempo wzrostu wydatków bieżących sumarycznie dla krajów NMS było w latach 2007-2008 dwukrotnie wyższe niż w krajach UE-15, a w r. 2010 dwukrotnie niższe. W r. 2009 tempo to w krajach NMS wynosiło 4,4% i było niemal identyczne jak w UE-15 (4,2%). W większości krajów Unii począwszy od 2008 r. tempo wzrostu wydatków bieżących malało: w roku 2008 wynosiło w krajach NMS 14,9% , a w roku 2010 tylko 0,5%, natomiast w UE-15 6,7% w roku 2008 i 1,1% w 2010 r.

Rysunek 9a. Dynamika wydatków bieżących – EU-15

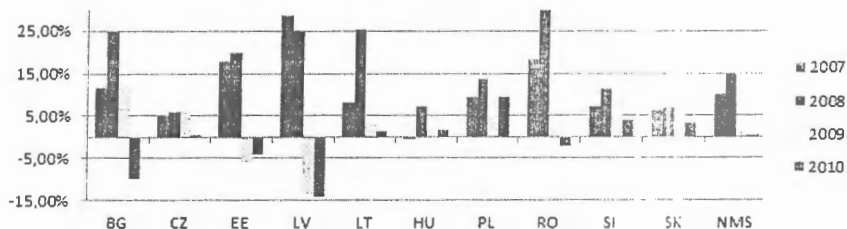

W okresie 2007-2010 najwyższy skumulowany wzrost wydatków bieżących wystąpił w Rumunii (52,8%), Polsce (43,5%), Bułgarii (42,8%), na Litwie (41,8%), w Finlandii (24,5%), Holandii i Portugalii (ok. 21,7%), Grecji (20%), oraz w Hiszpanii (23,7%), Danii, Niemczech, Szwecji, Czechach i Francji - po 18%. Jednakże we Francji, w latach 2008-2010 tempo wzrostu wynosiło tylko 10,5%, zaś w Hiszpanii - 9,3% (w latach 2009-2010 – zaledwie 0,3%). W roku 2010 wydatki bieżące spadły w Grecji o 11,6%, Irlandii o 6,2%, na Łotwie o 14%, w Bułgarii o 10%, Estonii, o 4% i w Rumunii, o 2,2%. W Portugalii pozostały na niezmiennym poziomie, a we Francji, Włoszech, Holandii i na Litwie wzrosły o ok. 1%. W roku 2009 spadki wystąpiły w Irlandii (8,6%), Hiszpanii (1,3%), na Łotwie (13,5%) i w Estonii (6,2%).

W r. 2010 wydatki bieżące wzrastały najszybciej w Polsce (9,5%), w Danii (5,3%), Niemczech i Słowenii (po 4,1%), oraz w Austrii (3,8%), Belgii (3,6%), Szwecji, Słowacji (po

ok. 3,4%) i Finlandii (3%), natomiast w r. 2009 - w Grecji (17%), Bułgarii (13%), Słowacji (10%), Portugalii i Holandii (po ok. 7,5%) oraz w Danii, Czechach (ok. 6%) i w Polsce (5,4%).

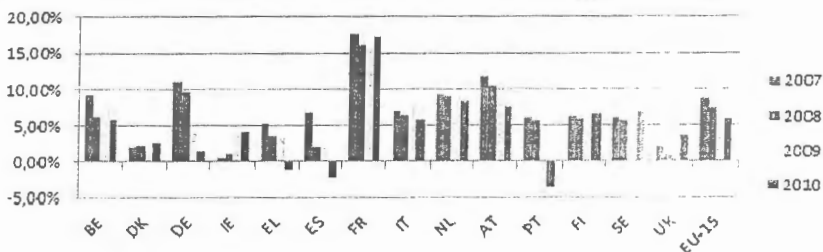
Rysunek 9b. Dynamika wydatków bieżących - NMS

Nadwyżka operacyjna

Następstwem przedstawionych wyżej trendów kształtowania się wysokości dochodów oraz dochodów bieżących i wydatków bieżących podsektora samorządowego w okresie recesji były zmiany wysokości nadwyżki operacyjnej oraz jej stosunku do dochodów. Widoczne są wyraźne różnice w poziomie tej relacji między krajami „piętnastki” a nowymi krajami członkowskimi.

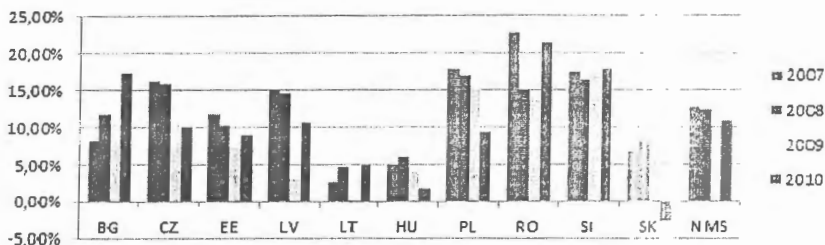
Rysunek 10a. Stosunek nadwyżki operacyjnej do dochodów - EU-15

Należy zwrócić uwagę na niewielki stosunek nadwyżki operacyjnej do dochodów w wielu krajach „starej Unii” także w okresie poprzedzającym recesję. W roku 2007 wynosił średnio 9%, ale w Danii, Irlandii i Wielkiej Brytanii nie osiągał 3%. We wszystkich tych krajach jest to skądinąd zjawisko strukturalne: poziom relacji w roku 2007 nie odbiegał od poziomu średniego obliczonego dla ostatnich 10 lat. W większości krajów „piętnastki” recesja spowodowała istotne pogorszenie relacji nadwyżki operacyjnej do dochodów, szczególnie spektakularne w Niemczech (z blisko 12% w 2007 r. do 2,3% w 2010 r.), Hiszpanii (niespełna 12-procentowa relacja nadwyżki do dochodów w roku 2007 stopniała do 3,5% w roku 2009, natomiast rok 2010 podsektor samorządowy zakończył niewielkim deficytem operacyjnym) i Portugalii (z 6% relacji nadwyżki do dochodów do blisko -6% relacji deficytu

do dochodów w 2010 r.). Średnia relacja nadwyżki operacyjnej do dochodów spadła w omawianej grupie państw do 6,5% w 2009 r. i do 6% w 2010 r.

Rysunek 10b. Stosunek nadwyżki operacyjnej do dochodów - NMS

Przeciętnie podsektor samorządowy w nowych krajach członkowskich generuje proporcjonalnie znacznie większą nadwyżkę operacyjną niż podsektor samorządowy w krajach UE-15, natomiast recesja spowodowała podobną średnią zmianę relacji tej nadwyżki dochodów: spadła ona z 14,8% w 2007 r. do 10,4% w 2009 r., jednak już w kolejnym roku znowu wzrosła do 11,5%. Najgłębszy spadek relacji w 2009 r. miał miejsce na Słowacji (z 9% w 2007 r. do 5% w 2009 r.), natomiast oprócz Słowacji także Czechy, Węgry i Polska należały do krajów w których relacja nadwyżki operacyjnej do dochodów pogorszyła się również w 2010 r. Szczególnie drastyczne pogorszenie sytuacji finansowej podsektora samorządowego nastąpiło w badanym okresie na Słowacji (w 2010 r. relacja nadwyżka przekształciła się w deficyt, którego relacja do dochodów wynosiła 1,4%) i w Polsce (relacja nadwyżki operacyjnej do dochodów zmalała z 18% w 2007 r. do 9,8% w 2010 r.

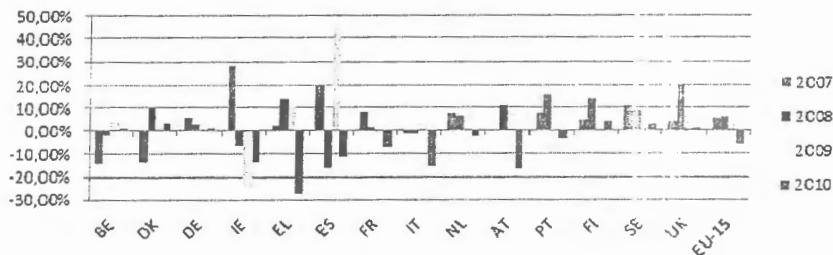
Wpływ recesji na wydatki inwestycyjne, wynik finansowy i dług podsektora samorządowego

Wydatki inwestycyjne

Z uwagi na cykliczny charakter wydatków inwestycyjnych w budżetach jednostek samorządu terytorialnego (po okresach wzrostu następują spadki), tezy dotyczące wpływu recesji na dynamikę inwestycji samorządowych formułować należy niezwykle ostrożnie. Tempo wzrostu wydatków inwestycyjnych w nowych krajach członkowskich było w roku 2007 sześciokrotnie, a w roku 2008 dwukrotnie wyższe niż w krajach UE-15. W 2010 r. było ono dodatnie (6%), podczas gdy w UE-15 inwestycje spadły o ponad 5 punktów procentowych. Jednak w roku 2009 wzrost inwestycji w krajach NMS (3%) był znacznie niższy niż w UE-15 (5,6%). Średnioroczne tempo wzrostu wydatków inwestycyjnych w okresie 2007-2010 w krajach NMS wynosiło 13,9%, a w UE15 – 2,86%. W analizowanym okresie najwyższy skumulowany wzrost wydatków inwestycyjnych wystąpił na Litwie (126%), Łotwie (89,8%), w Rumunii (98,8%) i w Polsce (73,4%).

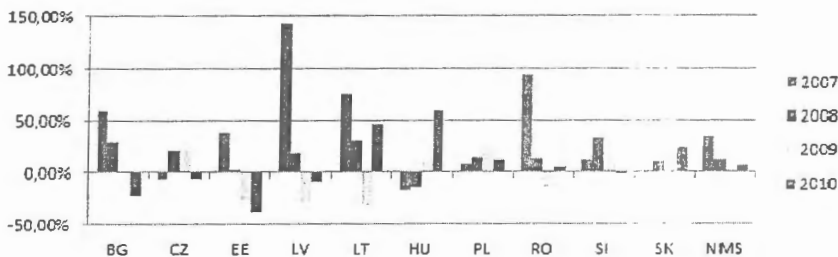

Rysunek 11a. Dynamika wydatków inwestycyjnych - EU-15

Jak się wydaje, możliwe jest sformułowanie tezy o opóźnionym wpływie recesji na wydatki inwestycyjne w krajach „piętnastki” (uogólniony spadek wydatków inwestycyjnych w 2010 r.), natomiast w odniesieniu do nowych krajów członkowskich należy stwierdzić, że pomimo recesji zachowały one zdolność do finansowania ogromnych w skali budżetów samorządowych inwestycji (średni udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem podsektora samorządowego w NMS wynosił w 2010 r. 21,5%, podczas gdy w krajach UE-15 tylko 15%) z nadwyżek operacyjnych, dochodów majątkowych (przede wszystkim grantów inwestycyjnych) oraz środków pożyczkowych.

Rysunek 11b. Dynamika wydatków inwestycyjnych - NMS

Wynik finansowy

Pogłębianie się ujemnej relacji wyniku finansowego podsektora samorządowego do PKB jest następstwem z jednej strony malejącej w okresie recesji nadwyżki operacyjnej, z drugiej zaś stałej, oczekiwanej nierównowagi budżetu majątkowego (różnicy między wydatkami majątkowymi a wydatkami bieżącymi).

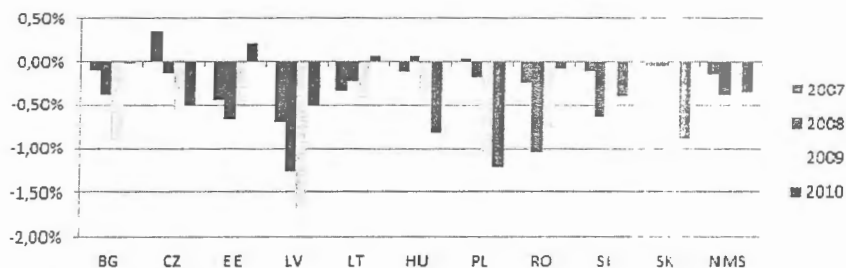
Zwraca uwagę wysoka i pogłębiająca się także w 2010 r. relacja deficytu podsektora samorządowego do PKB w Holandii i Portugalii. W 2007 r. relacja ta w Holandii wynosiła tylko -0,2%, dwa lata później -0,65%, a w 2010 r. -0,81% (relacja obliczona dla Portugalii osiągała zbliżone wielkości). W Hiszpanii jeszcze w 2006 r. podsektor samorządowy generował niewielką nadwyżkę, już w następnym roku relacja deficytu do PKB wyniosła -0,31% i rosła w kolejnych latach, by w roku 2010 osiągnąć wysokość 0,62%. Rysunek 12a.

Relacja wyniku finansowego podsektora samorządowego do PKB - EU-15

Stosunkowo wysoka była także relacja deficytu podsektora samorządowego do PKB we Włoszech (-0,48 w 2010 r., podczas gdy w roku 2007 wynosiła -0,17%), jednak w przeciwieństwie do krajów scharakteryzowanych wyżej nie była to sytuacja bez precedensu: w 2004 r. oraz w 2006 r. wysokość relacji zbliżała się do 1%. W pozostałych krajach relacja nie osiąga takich rozmiarów lub też ulega zdecydowanej poprawie w 2020 r., tym niemniej w większości z nich wyraźne jest pogorszenie w 2009 r.: np. w Danii relacja deficytu podsektora do PKB wyniosła -0,75%, w Finlandii - -0,64%. Z drugiej jednak strony średnia relacja w krajach „piętnastki” (-0,36%) była prawie dwukrotnie niższa niż w nowych krajach członkowskich (-0,63%).

Rysunek 12b. Relacja wyniku finansowego podsektora samorządowego do PKB - NMS

Średni stosunek deficytu podsektora samorządowego do PKB w nowych krajach członkowskich wynosił -0,15% w 2007 r. (poziom reprezentatywny dla całej poprzedzającej dekady), -0,38 w 2008 r., -0,63 w 2009 r. i -0,35 w 2010 r. W większości krajów relacja uległa wyraźnej poprawie w 2010 r., jednak w Polsce, na Słowacji i na Węgrzech w 2010 r. deficyt podsektora – a z nim relacja – uległy wyraźnemu pogłębieniu odpowiednio do -1,21% PKB, -0,89% PKB i -0,82% PKB. Najwyższy poziom osiągnęła relacja deficytu podsektora do PKB na Litwie w 2009 r. - 1,68%.

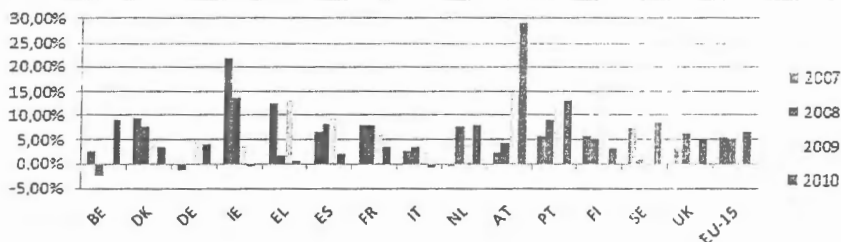
Dług podsektora samorządowego

Głębokie deficyty podsektora samorządowego występujące w większości krajów Unii z jednej strony w związku z recesją, z drugiej zaś w związku z realizacją ambitnych

programów inwestycyjnych – pociągnęły za sobą wzrost rozmiarów zadłużenia podsektora samorządowego zarówno w krajach „piętnastki”, jak i w nowych krajach członkowskich.

W całym okresie 2007-2010 największe średnioroczne przyrosty zadłużenia miały miejsce w Austrii (12,6%), Portugalii i Irlandii (blisko 10%), Grecji, Hiszpanii, Francji i Danii (ponad 6%). W Portugalii, Hiszpanii i Grecji największy był także skumulowanych przyrost deficytu w latach 2008-2010 w stosunku do średniorocznych dochodów. Warto zwrócić uwagę, że w przypadku Austrii silny wzrost długu wynika nie tyle ze stosunku skumulowanego deficytu do średniorocznych dochodów, ale przede wszystkim z niewielkich rozmiarów długu w okresie poprzedzającym recesję: w roku 2007 stosunek długu do dochodów podsektora samorządowego wynosił tylko 25%, podczas gdy średnia obliczona dla krajów UE-15 osiągnęła 44%. Przeciętnie w krajach „piętnastki” średnioroczny przyrost zadłużenia w okresie 2007-2010 wynosił 5,7%.

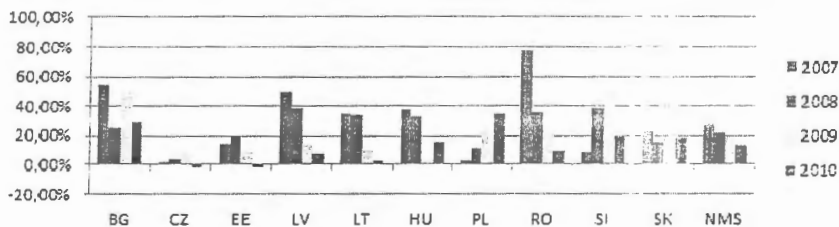
Rysunek 13a. Dynamika długu podsektora samorządowego - EU-15

Tempo wzrostu długu w latach 2009 i 2010 nie odbiega znacząco od dynamiki długu w latach 2007-2008 i jest nawet nieco niższe niż średnia dynamika obliczona dla całej dekady 2001-2010 (6,8%). Uderzający jest bardzo niski przyrost długu podsektora samorządowego w Grecji w 2010 r. pomimo bardzo wysokiego deficytu.

Rysunek 13b. Dynamika długu podsektora samorządowego – NMS

NMS

Przeciętne średnioroczne tempo przyrostu zadłużenia podsektora samorządowego w nowych krajach członkowskich (20,3%) było prawie czterokrotnie wyższe niż w przypadku krajów „starej” Unii. Najszybciej dług samorządowy wzrastał w Bułgarii (średnio 39,5% rocznie), Rumunii (36,3%), Słowenii (28,6%), na Łotwie (27,4%), na Węgrzech (22,6%) i w Polsce (21,8%). We wszystkich tych krajach, z wyjątkiem Węgier, nastąpił także wysoki skumulowany wzrost deficytu w stosunku do dochodów. Podobnie, jak w przypadku krajów „piętnastki” nie zjawiska recesyjne nie powodują wzrostu dynamiki zadłużenia. W niektórych

z wymienionych krajów (np. na Litwie, Łotwie, Rumunii) przyrosty długu były bardzo wysokie w roku 2007 i 2008, natomiast bardzo niskie w dwóch kolejnych latach. Z kolei w Polsce gwałtowny wzrost zadłużenia w roku 2009 i 2010 poprzedzony był stabilizacją jego wysokości w dwóch latach poprzednich.

Podsumowanie i wnioski

Poniższa tabela przedstawia skalę zmian PKB, wydatków inwestycyjnych (GFCF) oraz przyrostu długu i wydatków bieżących sektora samorządowego w okresie 2008 -2010 i 2007 -2010 oraz przyrostu PKB dla trzech kwartałów roku 2011.

Kraj	Przyrost PKB [%]			Przyrost GFCF [%]		Przyrost długu		Przyrost wydatków bieżących [%]	
	2008 - 2010	2007 - 2010	3Q 2011/ 3Q 2010	2008 - 2010	2007 - 2010	2008 - 2010	2007 - 2010	2008 - 2010	2007 - 2010
BE	5,6	11,1	3,9	1,03	-11,3	5,6	8,5	14,1	18,9
DK	3,5	7,5	-0,02	18,5	2,2	17,0	27,8	19,0	18,7
DE	2,0	7,0	3,51	7,3	13,7	9,0	7,5	14,2	17,1
IE	-17,8	-12,5	-0,3 (2Q)	-39	-21,7	17,3	43,0	-8,9	-2,1
EL	2,0	8,8	-3,7	-7,0	-4,7	15,9	30,4	14,1	20,1
ES	-0,2	6,7	2,27	7,4	28,9	20,6	28,5	9,3	23,7
FR	2,4	7,5	2,82	-6,3	1,8	18,5	27,8	10,6	17,8
IT	0,1	4,2	1,9 (2Q)	-14,5	-15,9	4,9	7,6	8,8	9,8
NL	2,9	8,9	2,1	9,9	18,8	20,7	20,0	14,2	21,7
AT	4,4	10,5	4,65	-1,6	-1,0	54,5	58,3	15,3	20,5
PT	2,1	7,8	-0,8 (2Q)	1,8	9,9	36,9	45,0	13,4	21,5
FI	0,2	8,7	6,04	17,5	22,9	23,2	30,2	17,1	24,5
SE	5,8	12,3	5,29	16,0	28,9	6,0	13,7	11,9	18,3
UK	3,7	9,8	4,05	31,7	37,0	9,9	13,5	11,8	16,6
BG	17,1	36,1	8,8	0,1	59,7	141,3	273,1	27,8	42,8
CZ	3,1	12,6	1,1	37,2	29,4	9,5	11,7	12,8	18,3
EE	-10,8	6,8	11,13	-54,0	-35,9	27,3	46,2	7,7	27,2
LV	-13,5	14,5	12,55	-22,1	89,8	70,2	153,9	-7,1	19,6
LT	-4,2	14,2	11,35	29,4	126,6	51,3	104,3	31,0	41,8
HU	7,0	13,0	5,76	48,8	24,4	59,9	120,0	10,7	10,1
PL	20,3	33,5	6,89	61,6	73,4	107,3	113,4	31,2	43,5
RO	23,5	49,0	11,14	2,1	98,9	81,4	222,5	29,3	52,8
SI	2,5	14,1	0,1	43,6	60,2	145,0	165,6	22,3	31,3
SK	7,2	19,8	4,64	61,1	61,3	61,4	96,7	22,2	29,9

Porównując tempo wzrostu wydatków bieżących (wb) i wydatków inwestycyjnych (wi) z tempem wzrostu PKB, w poszczególnych krajach Unii można stwierdzić następujące zjawiska:

- Włochy i Francja: tempo wzrostu wb jest dużo wyższe od tempa wzrostu wi, i średniorocznie wyższe od tempa wzrostu PKB o więcej niż 4 punkty procentowe;
- Dania, Holandia, Niemcy: tempo wzrostu wb jest wyższe od tempa wzrostu wi i wyższe od tempa wzrostu PKB o więcej niż 2,5 punkty procentowe;
- Wielka Brytania: tempo wb jest dużo niższe niż tempo wi, ale wyższe od tempa wzrostu PKB (o 1,5 punktu procentowego);
- Szwecja, Czechy, Polska: tempo wb jest niższe niż tempo wi, ale wyższe od tempa wzrostu PKB (odpowiednio o 1,5, o 2 i o 2,5 punktu procentowego.).
- W Hiszpanii wb rosną szybciej niż PKB o 2,5 pp, w okresie 2008-2010, gdy tempo wzrostu wb > wi, oraz o 4 pp. szybciej niż PKB w okresie 2007-2010, gdy wb < wi.
- Na Węgrzech tempo wzrostu wb jest niższe od tempa wzrostu wi, za sprawą 59% przyrostu inwestycji w r. 2010, natomiast w okresie 2008-2010 tempo wzrostu wb > tempa wzrostu PKB, w a latach 2007-2010 tempo wb < PKB.

Recesja 2008-2010 spowodowała istotne pogorszenie relacji deficytu publicznego do PKB i długu publicznego do PKB w olbrzymiej większości krajów UE. O ile jednak problemem krajów „piętnastki” jest przekroczenie obydwu kryteriów fiskalnych, o tyle w większości krajów członkowskich dług publiczny pozostaje na relatywnie niskim poziomie. Doprowadzenie do zgodności finansów publicznych z wymogami Traktatu o Funkcjonowaniu UE jest zatem znacznie większym wyzwaniem dla krajów „starej” Unii.

Deficyty generowane przez podsektor samorządowy po 2008 r. miały istotny udział w deficytach sektora ogólnorządowego ogółem. W roku 2009 średnia relacja deficytu podsektora samorządowego do PKB w nowych krajach członkowskich była prawie dwukrotnie wyższa niż analogiczna relacja w krajach „starej” Unii, jednak już w następnym roku – wskutek silnej redukcji deficytu w większości nowych krajów członkowskich. obie relacje uległy zbliżeniu.

Redukcja deficytu podsektora samorządowego w 2010 r. przez nowe kraje członkowskie była możliwa w znacznie mierze dzięki korzystnemu kształtowaniu się nadwyżki operacyjnej. Nadwyżka ta (a ściślej: jej stosunek do dochodów) po pierwsze, była przed recesją znacznie wyższa niż w krajach „piętnastki”, po drugie, w roku 2010 stosunkowo szybko zaczęła powracać do poziomu z roku 2007. Tym bardziej niepokojące jest utrzymywanie się spadkowej tendencji relacji nadwyżki operacyjnej do dochodów podsektora samorządowego w Polsce w 2010 r.

Tempo wzrostu wydatków bieżących podsektora samorządowego zarówno w krajach „piętnastki”, jak i w nowych krajach członkowskich uległo po 2008 r. zahamowaniu, większemu jednak w tej drugiej grupie państw. Zwraca uwagę dalsza redukcja w roku 2010 w nowych krajach członkowskich (wydatki bieżące pozostały w zasadzie na poziomie roku ubiegłego). Recesja spowodowała drastyczne obniżenie tempa wzrostu dochodów bieżących, szczególnie dotkliwe w nowych krajach członkowskich (w 2009 r. dochody bieżące praktycznie nie wzrosły). Dochody bieżące o charakterze daninowym w większości krajów malały: dotyczy do zwłaszcza podatków od dochodu (głęboki kilkunastoprocentowy spadek nastąpił zwłaszcza w krajach bałtyckich), oraz podatków od produkcji, choć w tym drugim przypadku skala redukcji była znacznie mniejsza. Niemożliwe jest natomiast jednoznaczne

określenie wpływu recesji na wielkość dochodów z podatków obciążających nieruchomości: w wielu krajach pozostawały one stabilne, a w niektórych wręcz rosły. Jest to związane – jak się wydaje – przede wszystkim ze zróżnicowaniem prawnej konstrukcji tych podatków w poszczególnych krajach. W stosunkowo niewielu krajach rosły także dochody z bieżących transferów z podsektora centralnego, ogólnie jednak spadek wpływów z tego tytułu nie był tak silny, jak w przypadku wpływów podatkowych.

Recesja wywarła niewątpliwie pewien wpływ na wyhamowanie silnego do tej pory wzrostu wydatków inwestycyjnych podsektora samorządowego w nowych krajach członkowskich, choć nominalnie wydatki te rosły także w 2009 r. Warto jednak zauważyć, że nowe kraje członkowskie znacząco zwiększyły wydatki inwestycyjne w roku następnym, natomiast w krajach „piętnastki” nastąpiła ich redukcja o blisko 6%. Finansowanie rosnących inwestycji w nowych krajach członkowskich było możliwe nie tylko dzięki korzystniejszej niż w krajach „piętnastki” relacji nadwyżki operacyjnej do dochodów, lecz także dzięki wysokiej dynamice zadłużenia. Z drugiej strony należy podkreślić, że pomimo silnego wzrostu relacji długu podsektora samorządowego do dochodów po roku 2007. w 2010 r. wynosiła ona przeciętnie niespełna 32% i była zasadniczo niższa niż analogiczna relacja obliczona dla krajów „starej” Unii (ponad 45%).

Bibliografia

1. M. Bitner, „Pojęcia związane z zadłużeniem w świetle prawa wspólnotowego”, „Prawo Europejskie w Praktyce”, nr 9, 2009, Warszawa
2. M. Bitner „Wybrane problemy związane z definicją długu publicznego jednostek samorządu terytorialnego”, „Samorząd Terytorialny”, nr 11, 2010.
3. Bitner M. , K. S. Cichocki, *Finanse podsektora samorządowego w wybranych krajach OECD w latach 1999-2010*, Samorząd Terytorialny, Nr 1 i 2, Warszawa, 2012
4. Bitner M. , K. S. Cichocki, *Wpływ recesji na gospodarkę finansową podsektora samorządowego w krajach UE – analiza porównawcza*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu – w druku
5. Bitner M. , K. S. Cichocki, Standardy zarządzania długiem w jednostkach samorządu terytorialnego, Samorząd Terytorialny, Nr 7-8. 2009, Warszawa
6. Boogert, G.H. den, Cachet, A., Meer, F.B.L. van der, Noppe, R.M. & Schaap, L. (2005). *Regional governments in France, Germany, Poland and the Netherlands*. Lelystad/ Rotterdam: Provincie Flevoland/ CLD.
7. Bukowski M, P. Kowal, P. Lewandowski, J. Zawistowski, *Struktura i poziom wydatków i dochodów sektora finansów publicznych a sytuacja na rynku pracy. Doświadczenia międzynarodowe i wnioski dla Polski*. Narodowy Bank Polski, Departament Komunikacji Społecznej, Warszawa, 2005
8. Cichocki K.S., *Analiza możliwości zadłużania się przez samorządy w świetle nowej ustawy o finansach publicznych*, w: Zarządzanie finansami firm – teoria i praktyka, str. 597-610, nr 158, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, (B. Bernaś, A. Kopiński – red.), Wrocław, 2011
9. Cichocki K.S., *The role of long-term financial and investment planning for construction of local and regional economic development*, w: 20 years of socio-economic transformations in countries of central and eastern Europe-an attempt of accounts (J. Kitowski ed.). Geopolitical Studies, vol. 16, pp. 445-469,
10. Council of European Municipalities and Regions, *The Economic and Financial Crisis: Impact of Local and Regional Authorities*, 2009
11. Leoński Z., *Porównanie struktur samorządu terytorialnego i administracji rządowej w Polsce, Czechach i Niemczech*. Senat RP. Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu. Warszawa, 1994

12. Swianiewicz P., J. Łukomska, *Spowolnienie gospodarcze a sytuacja finansowa samorządów terytorialnych*, *Finanse Komunalne*, nr 5, str. 7-32, Warszawa, 2010
13. *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, World Economic Forum 2011
14. United Cities and Local Governments. *The Impact of the Global Crisis on Local Governments*. 2009.

